

УДК 378.147: 373.31

**ЕКОЛОГО ОРІЄНТОВАНА ОСВІТА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ:
ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ**

А.М. Крамаренко

У статті розкривається теоретико-практичний аспект еколого орієнтованої освіти майбутніх учителів початкової школи. Автор наголошує на чіткій структурованості та відповідності еколого орієнтованого матеріалу для підготовки майбутніх фахівців. Визначено шляхи екологізації педагогічного процесу з наряду підготовки "Початкова освіта". Процес формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи визначено провідним орієнтиром еколого орієнтованої освіти.

Ключові слова: екологічна освіта, екологічні цінності майбутніх учителів початкової школи, формування екологічних цінностей, екологізація педагогічного процесу.

**ЭКОЛОГО ОРИЕНТИРОВАННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ НАЧАЛЬНОЙ
ШКОЛЫ: ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

А.Н. Крамаренко

В статье раскрывается теоретико-практический аспект эколого ориентированного образования будущих учителей начальной школы. Автор подчеркивает четкой структурированности и соответствия эколого ориентированного материала для подготовки будущих специалистов. Определены пути экологизации педагогического процесса по направлению подготовки «Начальное образование». Процесс формирования экологических ценностей будущих учителей начальной школы определены ведущим ориентиром эколого ориентированного образования.

Ключевые слова: экологическое образование, экологические ценности будущих учителей начальной школы, формирование экологических ценностей, экологизация педагогического процесса.

**ECOLOGICALLY ORIENTED EDUCATION OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS:
THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS**

A. M. Kramarenko

The article elaborated the theoretical and practical aspects of ecologically oriented education of primary school teachers during professional training; the necessity of the stated issue is grounded, and it is proved the topicality of implementation of different aspects and multilevel pedagogical conception of forming of ecological values as the source of development of ecologically-holistic personality of future primary school teachers; it is represented the author's scientific-methodical resource on forming of ecological values of future primary school teachers during the process of educational studies and extra-curricular work at high educational establishments. It has been proved that due to the implementation of forming ecological values model it is possible to increase significantly the effectiveness of future primary school specialists training for ecological and pedagogical activity.

Keywords: *ecological education, ecological values of future primary school teachers, forming of ecological values, ecologization of educational process.*

Постановка проблеми. Сьогодні очевидно, що людство вступило в критичний період своєї історії – епоху екологічної кризи. В умовах сталого розвитку українського суспільства активне впровадження ідей еколого орієнтованої освіти й виховання регламентовано Концепцією екологічної освіти в Україні, Національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012–2021 рр., Педагогічною Конституцією Європи тощо. Питання реалізації зазначених документів пов'язано з внесенням коректив у професійну підготовку майбутніх фахівців, у тому числі й майбутніх учителів початкової школи.

Проблема ціннісного ставлення до довкілля в процесі професійної підготовки зазначених фахівців розглянута в дослідженнях Н.Борисенко, Н.Грамастик, Н.Казанішеної, М.Хроленко та ін. Проте недостатньо висвітленим залишається питання їх екологічної освіти.

Мета дослідження – розглянути проблему еколого орієнтованої освіти вищевказаних майбутніх фахівців в умовах сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Питання еколого орієнтованої освіти та виховання висвітлено у філософському (В. Акопян, В. Крисаченко, Л. Морозова, Л. Юрченко та ін.) і психолого-педагогічному аспектах (О. Біда, О. Плахотнік, Г. Пустовіт, Н. Рідій, С. Шмалей та ін.). З метою вдосконалення процесу формування еколого орієнтованої особистості нерідко звертаються до концепцій “виховання на природі” як джерела пізнання й майстерності (Арістотеля, І. Вінкельмана, Й. Гердера, Демокріта та ін.), до педагогічних шкіл “натуралістичного виховання” (Я. Коменського, Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, В. Сухомлинського, К. Ушинського та ін.).

Однак нині як світова педагогічна громадськість, так і вчені, педагоги-практики в Україні віддають перевагу саме терміну “екологічна освіта”, наголошуючи, що він за своєю структурою нерозривний з “вихованням” особистості. У “Енциклопедії освіти” зазначено, що екологічна освіта все частіше охоплює глибокі виховні аспекти, які стосуються більшості навчального матеріалу середніх і вищих шкіл, оскільки йдеться про формування такого комплексу поглядів, переконань і знань у дітей та молоді, що гарантує їхню моральну відповідальність за безпеку життя й постійне піклування про природне середовище як визначальні передумови сподівань та стійкий розвиток людства [2].

В “Українському педагогічному енциклопедичному словнику” за редакцією С. Гончаренка хоча й виокремлено поняття “екологічна освіта і виховання”, а визначено лише екологічну освіту як елемент загальної освіти з оволодіння учнями науковими основами взаємодії природи й суспільства [1].

Аналізуючи вищенаведені тлумачення, трактуємо поняття “еколого орієнтована освіта” як неперервний процес засвоєння особистістю знань, цінностей і понять, спрямований на осмислення й оцінювання взаємозв'язків культурного досвіду в системі “людина – довколишнє середовище”, що забезпечує поступальний розвиток навичок прийняття екологічно виважених рішень, а також засвоєння екологічно доцільних правил поведінки в довкіллі.

Основною метою екологічної освіти є формування екологічної культури окремих осіб і суспільства загалом, засвоєння фундаментальних екологічних знань, формування екологічного мислення та свідомості, що ґрунтуються на ставленні до природи як до універсальної, унікальної цінності. Екологічна освіта, з одного боку, має бути самостійним елементом загальної системи освіти, з іншого – виконувати інтегративну роль у всій системі освіти.

Порушуючи проблему еколого орієнтованої освіти майбутніх учителів початкової школи, зазначимо, що її основне завдання – озброїти студентів знаннями в галузі природничих, гуманітарних, професійно орієнтованих наук стосовно особливостей взаємодії суспільства й природи, розвинути в них здатність розуміти та оцінювати конкретні дії й ситуації як у повсякденному житті, так і в еколого-педагогічній діяльності. Специфіка екологічної освіти, зазначає Н. Рідей, полягає в тому, що вона має базуватися на

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Хімічна та екологічна освіта: стан та перспективи розвитку»

принципі “випереджального відображення”, відповідно у свідомості повинна відбуватися постійна оцінка можливих наслідків втручання в природу (як безпосередніх, так і майбутніх) з позиції не тільки добробуту людини, а й гармонізації відносин у системі “суспільство – природа” [6].

Важливою подією в розвитку екологічної освіти стало затвердження в грудні 2001 р. Концепції екологічної освіти України, спрямованої на формування екологічної культури як складової системи національного й громадянського виховання всіх верств населення, а також екологізацію навчальних дисциплін і програм підготовки фахівців.

Розкриваючи поняття “екологізація освітнього простору”, наголошуємо на тому, що її сутність характеризується включенням до цього простору природних об’єктів та їх комплексів, посиленням ролі екологічної домінанти. Основу процесу екологізації становлять: формування екологічного мислення з діалектичним підґрунтям взаємовпливу в системах “людина – природа”, “природа – людина”; система екологічних цінностей; інтеграція знань з різних дисциплін; запобіжне оздоровлення освіти.

Слід наголосити на впровадженні в практику ВНЗ тенденції зближення методологічних стратегій природничих і соціально-гуманітарних наук.

Серед природничих наук, які зорієнтовані на отримання екологічних знань студентами, варто виокремити дисципліну “Концепції сучасного природознавства”. Ухвалена в Росії в середині 1990-х рр., вона є важливим елементом фундаментальної і загальнопрофесійної підготовки бакалаврів усіх профілів навчання, насамперед гуманітарних, педагогічних та ін. У навчальних планах українських ВНЗ з напрямку підготовки 6.010102 “Початкова освіта” зазначена дисципліна може бути заявлена як “Основи природознавства (ботаніка, зоологія, землезнавство)”. Аналізуючи посібники російських авторів, погоджуємося із зауваженням Ю. Корсака стосовно того, що жоден з них не містить по-справжньому нової інформації і не може запропонувати студентам знання про сучасне природознавство та його найперспективніші ідеї й можливі напрями розвитку [3]. Незважаючи на такий достатньо глибокий аналіз визначених недоліків, Ю. Корсак вказує, що і в Росії, і в Україні накопичено позитивний досвід використання КСП [3].

Поділяючи позицію автора, можемо стверджувати, що правильний вибір змісту й належні методи викладання дадуть можливість з її допомогою розв’язати такі завдання:

ліквідувати розрив і протистояння природничо-математичних і гуманітарних знань та уявлень, довести їхню несуперечність;

звернути увагу в навчально-методичній літературі з цієї дисципліни на відкриття й досягнення нано-та інших провідних наук з акцентом на результативність використання синергетичних підходів до аналізу подій у природному й антропогенному доквіллі, що дасть змогу підвищити повагу студентів до них, перетворити ці знання на інструмент прийняття важливих рішень не лише у сфері загальних світових проблем, а й у професійній діяльності.

Аналізуючи методичний ресурс із загальної екології, екології людини, які досить ефективно застосовуються в педагогічному процесі ВНЗ, відзначимо авторський підхід до змістової структури, складності, а також до послідовності формування екологічних понять.

У вищенаведених посібниках зміст екологічного матеріалу розміщено за напрямками. Перший напрям – біосфера передбачає ознайомлення студентів з основними закономірностями розвитку природи; відносинами між суспільством та природою в екологічному аспекті. Розглядаються основні чинники екологічної кризи, зокрема духовна криза людства, докази єдності людини з природою, концепція В. Вернадського про ноосферу та стан сучасного її функціонування.

Другий напрям відображає основні принципи раціонального природокористування, наукові основи управління доквіллям та стратегічні напрями збереження життя на Землі в умовах глобальної екологічної катастрофи, що назріває. Аналізується екологічна культура як основна стратегія поведінки людини в біосфері, її формування шляхом неперервної екологічної освіти, визначається роль учителя в цьому процесі.

Третій напрям передбачає вивчення зовнішніх впливів на все живе, в тому числі й на людину, різних природних чинників та надзвичайних ситуацій, які за історію існування людства на Землі були нею ж і трансформовані.

Вважаємо, що з метою забезпечення ефективної екологічної освіти майбутніх учителів початкової школи доцільно на факультетах початкової освіти матеріал першого й другого напрямів представити в пропорційних частках, а матеріал третього – дещо зменшити, оскільки варто зосередити увагу на проблемі поведінки екоцілісної особистості в системі “людина – довколишнє середовище”.

Зауважимо, що відповідно до формування екологічних цінностей майбутнього вчителя початкової школи, для педагогічного процесу необхідна навчальна література, побудована за принципом міжпредметних зв’язків екології із природничо орієнтованими дисциплінами, з урахуванням специфіки та фахової спрямованості професійно-педагогічної підготовки майбутнього фахівця початкової школи. У

зв'язку з цим актуальним є питання створення авторських навчально-методичних посібників, необхідних для повноцінного забезпечення процесу формування еколого орієнтованого майбутнього вчителя початкової школи.

Разом з тим, експериментальною роботою передбачалася чітка структурованість та відповідність еколого орієнтованого матеріалу напряму підготовки майбутніх фахівців.

Аналіз навчальних програм дисциплін циклу природничо-наукової підготовки майбутніх учителів початкової школи напряму 6.010102 “Початкова освіта” (“Екологія”, “Основи медичних знань та охорона здоров'я”, “Основи валеології”, “Основи природознавства (ботаніка, зоологія, землезнавство)”) показав, що кожна тема має як антропоцентричну, так і екоцентричну спрямованість матеріалу. Матеріал дисциплін містить аспекти суспільної свідомості у взаємодії людини й природи, загальнофілософський аспект та аспект природокористування й охорони природи, що вказує на переважання екоцентричного спрямування матеріалу.

Зазначимо, що із дисциплін суспільно-гуманітарного циклу найбільші можливості для формування екологічних знань має етика, із професійно орієнтованих лише педагогіка посідає самостійну нішу в системі знань про взаємодію людини й природного середовища, яка розглядає педагогічний аспект цієї проблеми.

Так, стосовно етики доцільно зауважити, що п. 20 Національного плану дій з охорони природного середовища на 2011–2015 рр., затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 577-р, передбачено розроблення та впровадження в програми вищих навчальних закладів окремого навчального курсу “Екологічна етика” [5]. Численні наукові напрацювання вчених (В. Борейко, С. Михайлюк, О. Рихлицька, Т. Цой, Т. Черноштан та ін.) є орієнтирами в окресленому плані дій, проте на практиці не всі ВНЗ включили зазначений курс до навчальних планів, посилаючись на перевантаження студентів та збільшення обсягу годин на цикл професійно-практичної підготовки майбутніх фахівців.

У процесі експериментального навчання, враховуючи окреслені прогалини й не маючи можливості суттєво впливати на внесення змін до навчальних планів напряму підготовки фахівців 6.010102 “Початкова освіта”, проблеми екологічної етики стали наскрізними для багатьох дисциплін.

Дисципліна “Психологія (загальна та вікова)” за своїм екологічним навантаженням близька до дисциплін гуманітарного циклу, тому несе інформацію, яка має антропоцентричну спрямованість. Водночас фахові дисципліни, залежно від специфіки, можуть мати як антропоцентричну, так і екоцентричну спрямованість.

Аналіз змістової складової дисциплін гуманітарного, природничо-наукового, професійно орієнтованого циклу підготовки майбутніх учителів початкової школи показує можливість залучення знань про всі аспекти взаємодії людини й природи для цілеспрямованого формування екологічних цінностей у зазначених фахівців.

Ознайомлення з досвідом роботи викладачів названих вище навчальних дисциплін (спостереження на лекціях, семінарах, лабораторно-практичних заняттях), власний досвід викладання дисциплін природничо-орієнтованого спрямування дає змогу дійти висновку про можливість і необхідність введення екологічного матеріалу до їх змісту.

Отже, однією з умов формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи нами визначено екологізацію змісту суспільно-гуманітарних, природничо-наукових, професійно орієнтованих дисциплін у педагогічному вищому навчальному закладі.

У процесі дослідження передбачалося запропонувати напрями екологізації матеріалу зазначених дисциплін.

Так, зазвичай насиченість змісту лекційних і практичних занять екологічним матеріалом обмежена типовими програмами. Під час ознайомлення з робочими програмами дисциплін суспільно-гуманітарного циклу спостерігаємо відсутність чіткої цільової настанови на вивчення екологічних проблем. Екологізацію суспільно-гуманітарних наук сформулюємо за допомогою таких положень: програми кожної дисципліни суспільно-гуманітарного циклу мають включати екологічні елементи (одну або декілька ідей системи узагальнених соціально-екологічних знань, які в комплексі мають охопити екологічну ідею загалом); на початковому та підсумковому етапах формування екологічних цінностей майбутніх фахівців у зміст програми мають включатися елементи, які сприяють узагальненню екологічних знань.

Згідно з цими положеннями, можна визначити мінімальний перелік напрямів матеріалу для введення в зміст програм дисциплін суспільно-гуманітарного циклу, які вивчаються майбутніми вчителями початкової школи.

Філософія – включення екологічного матеріалу до змісту курсу як самостійної системи знань (наприклад, тема “Суспільство та природа”); як складника інших тем філософії, які не є еколого орієнтованими (наприклад, проблеми сталого розвитку сучасності).

Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Хімічна та екологічна освіта: стан та перспективи розвитку»

Естетика – 1) відображення в навчальному змісті курсу естетичної оцінки не тільки природи, а й результатів природокористування; 2) відображення проблеми взаємодії в системі “людина – довколишнє середовище” у творах мистецтва, у змісті естетичного виховання.

Етика – 1) відображення екологічного аспекту в традиційних питаннях етики (наприклад, екологічний аспект морального виховання особистості); 2) виокремлення самостійних напрямів “екологічна етика”, “екологічна деонтологія”, “біо(еко)етика”.

Ураховуючи концептуальні ідеї С. Совгіри [7] щодо шляхів екологізації матеріалу дисциплін професійно орієнтованого циклу, було запропоновано доповнити змістову складову відповідних програм.

Педагогіка – 1) розкриття зв'язків у системі “учень – учитель початкової школи – природне середовище”; 2) збагачення поняття виховання проблемами взаємодії суспільства й природи, формуванням відносин з природою, тобто висвітлення категорії екологічного виховання в широкому сенсі (екологічне виховання в широкому розумінні включає в себе як процес передачі (обміну) теоретичних і практичних знань (освіта), так і передачу (обмін) екологічних цінностей (власне екологічне виховання); 3) розкриття процесуального аспекту екологічного виховання; 4) особливості процесу формування в молодших школярів екологічних правил і норм поведінки в системі “людина – довколишнє середовище”; 5) реалізація екологічного виховання в тісному контакті з іншими напрямками національного виховання; 6) упровадження на практиці самостійного напрямку “екологічна педагогіка”.

У процесі засвоєння студентами нормативного курсу “Педагогіка” опрацьовувалося структурування змісту та проектування технологій екологічної освіти й виховання молодших школярів, зокрема, шляхом актуалізації питань, пов'язаних із самореалізацією майбутнього вчителя у творчій еколого-педагогічній діяльності.

Психологія – виділення в психології самостійного напрямку “екологічна психологія”.

“Основи медичних знань та охорона здоров'я” та “Основи валеології” – дисципліни із чітко виявленим потенціалом екологічно орієнтованого характеру, а саме: людина як біологічна істота нерозривно пов'язана з природним середовищем, обміном речовин і енергії. Однак усе це несе констатувальну функцію. Експериментальною роботою передбачалося введення екологічного матеріалу в зміст цих дисциплін у таких напрямках: 1) посилення реакції на загострення глобальних і регіональних екологічних проблем; 2) виділення самостійного напрямку – “екологія людини”.

Ураховуючи, що майбутні вчителі початкової школи отримують ще додаткові спеціалізації, насамперед зосередимо увагу на напрямі підготовки 6.010102 “Початкова освіта”, спеціалізація “Практична психологія”, оскільки значний відсоток студентів обирає саме таку спеціалізацію (майже 50–60%, коли по 6–7% студентів обирають “Образотворче мистецтво”, “Інформатика”, “Фізична культура” тощо).

Так, для випереджального розвитку в студентів саме ціннісного ставлення до еколого-педагогічної діяльності значні резерви має навчальний курс “Педагогічна психологія”. Найбільш суттєвими виявились у цьому плані такі змістові модулі, як-от: “Психологія виховання”, “Психологія особистості вчителя” та “Психологія педагогічної діяльності”. Їх ключові питання, зокрема “екологічна вихованість особистості”, “еколого-професійна компетентність учителя й психологічні умови опанування основами педагогічної майстерності”, розкривалися на навчальному матеріалі, що відображав еколого-педагогічну сферу діяльності вчителя сучасної школи загалом та початкової зокрема.

У межах курсу “Соціальна психологія” було змістовно розширено навчальний модуль “Соціалізація” за рахунок переструктурування навчального матеріалу: поняття соціалізації конкретизувалося на прикладі взаємодії в системі “людина – довколишнє середовище”, розгортання сфер соціалізації (діяльність, спілкування, самосвідомість) і соціальних настанов здійснювалось у контексті системи екологічних цінностей особистості, малих груп, колективу.

У процесі формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи значення мали практично всі навчальні дисципліни, проте дисципліни професійно орієнтованого змісту сприяли формуванню практичної спрямованості еколого-педагогічної діяльності студентів. Насичення їхнього змісту екологічним матеріалом не викликало необхідності збільшувати обсяг програми та докорінно змінювати структуру навчальної дисципліни, що традиційно склалася. Екологічного спрямування змісту того чи іншого курсу досягали за допомогою введення еколого орієнтованих понять до найбільш близьких тем, системи питань для самостійного опанування та самоконтролю, завдань із різним рівнем складності. З цією метою вилучали другорядний навчальний матеріал. Однак не практикувалось просте включення до змісту програм еколого орієнтованих понять, а здійснювався ґрунтовний аналіз доцільності їх включення та логіку матеріалу, що вивчається.

Удосконалення наявних програм має свої труднощі у зв'язку з тим, що у програмах дисциплін суспільно-гуманітарного й професійно орієнтованого циклу вміщено тільки знання, а не види діяльності та елементи соціально-екологічного досвіду. Разом з тим іноді недостатньо чітко відображено

міжпредметні зв'язки, мало уваги приділяється диференціації знань на основні та специфічні. Зрозуміло, що вдосконалення процесу формування екологічних цінностей нерозривно пов'язане з удосконаленням навчальних програм.

При розробці авторських програм методико-природничого характеру здійснено спробу усунути зазначені недоліки. Так, під час експерименту дисципліна “Методика навчання освітніх галузей “Природознавство” та “Суспільствознавство” (II курс) викладалася за власною програмою, побудованою за вимогами європейської кредитно-трансферної системи [4]. Зазначеною програмою передбачалося здійснення міжпредметних зв'язків, реалізація компетентнісного підходу та посилення екологічної складової.

Перспективним напрямом наукової розвідки вважаємо посилення уваги до еколого орієнтованої освіти студентів спеціальності 8.01010201 “Початкова освіта”, оскільки майбутні викладачі педагогіки та методики початкової освіти повинні мати відповідну підготовку до формування еколого орієнтованих майбутніх учителів початкової школи.

Література

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник / Семен Устинович Гончаренко. – [2-ге вид., доповн. й випр.]. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 519 с. – С. 150.
2. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с. – С. 248.
3. Корсак Ю. Російський досвід застосування у вищій освіті дисципліни “Концепції сучасного природознавства” / Юрій Корсак // Вища освіта України. – 2012. – № 3. – С. 112, С.114.
4. Крамаренко А. М. Формування екологічних цінностей майбутніх учителів початкової школи: теорія і практика : монографія / А. М. Крамаренко. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – 380 с. – С. 173.
5. Національний план дій з охорони природного середовища на 2011–2015 роки, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р., №577-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/577-2011-%D1%80>. – Заголовок з екрана.
6. Рідей Н. М. Теорія і практика ступеневої підготовки майбутніх екологів : автореф. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 “Теорія і методика професійної освіти” / Н. М. Рідей. – К., 2011. – 58 с. – С. 39.
7. Совгіра С. В. Теоретико-методичні основи формування екологічного світогляду майбутніх учителів у вищих педагогічних навчальних закладах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Совгіра Світлана Василівна. – Умань, 2009. – 567 с. – С. 285.